

โครงร่างสารนิพนธ์

เรื่อง

การเปรียบเทียบบทบาทพระอินทร์ในพระพุทธศาสนาและพราหมณ์-ฮินดู

A COMPARATIVE STUDY OF INDRA'S ROLE IN BUDDHISM AND BRAHMANICAL-HINDU TRADITIONS

โดย

พระครูพิพัฒน์กิจจาธุรักษ์ (สีลสำโรง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

๑. พระครูศรีปัญญาวิกรม	ประธานกรรมการ
๒. รศ.ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์	กรรมการ
๓. อ.ดร.ภูมิชัย ถุขเสน	กรรมการ

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

รายวิชาระเบียบวิธีวิจัยชั้นสูง

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสนาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระอินทร์ (สันสกฤต: อินธุร; บาลี: อินท) เป็นเทพเจ้าสำคัญในคติความเชื่อของอินเดียโบราณ โดยปรากฏเด่นชัดในคัมภีร์ฤกุเทวในฐานะเทพแห่งพลังธรรมชาติ ผู้ควบคุมฝนฟ้าและเป็นวีรบุรุษผู้พิชิตอสูรรุตระ พระอินทร์ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ราชาแห่งเทพเจ้า” หรือ “เทวราชบดี” ผู้มีอำนาจสูงสุดในสวรรค์ชั้นไตรตรึงษ์ และเป็นต้นแบบแห่งความกล้าหาญและการปกป้องโลกมนุษย์^๑ ความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์ได้แพร่หลายจากชนพุทธวีปสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านกระบวนการเผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรม โดยเฉพาะในบริบทไทย พระอินทร์ปรากฏในงานศิลปกรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม เช่น ภาพสลักหินบ้าน รูปซ้างเอราวัณ และการตั้งชื่อเมืองที่มีคำว่า “สักกะ” หรือ “อินทร์” เป็นส่วนประกอบ^๒ ความนิยมในพระอินทร์ในสังคมไทยสะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างคติพราหมณ์และพุทธที่หลอมรวมกันอย่างแนบแน่น

ในพระพุทธศาสนา พระอินทร์ปรากฏในฐานะ “ท้าวสักกะเทเวราช” ผู้ครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเป็นเทวดาผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าอย่างมั่นคง โดยมีบทบาทสำคัญในเหตุการณ์ทางพุทธประวัติ เช่น การอาราธนาพระพุทธเจ้าให้แสดงธรรม การถ่ายความเคราะห์ และการปราကุตัวในวาระสำคัญต่าง ๆ พระอินทร์ในพระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นเทพเจ้าผู้ทรงอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่เป็นเทวดาผู้มีคุณธรรมสูง เป็นแบบอย่างแห่งความเคราะห์ในพระธรรมและการปฏิบัติตามหลักธรรม^๓

^๑ วิจิตร อาวงศุล, ประวัติศาสตร์ปรัชญาอินเดีย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐-๗๑.

^๒ ส. ศิริรักษ์, ศาสนา กับ สังคม ไทย (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเสรียรโ哥เศศ-นาคประทีป, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^๓ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

^๔ มหาภูมิราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๔ เล่ม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔).

ความเชื่อนี้สะท้อนถึงการปรับบทบาทของพระอินทร์จากเทพเจ้าผู้ทรงอำนาจในศาสนาพราหมณ์ มาเป็นผู้สนับสนุนพระธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีนัยสำคัญทางเทววิทยาและวัฒนธรรม

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระอินทร์เป็นเทพเจ้าที่มีบทบาทสูงสุดในยุคพระเวท โดยเฉพาะในกุเทชีก่าวถึงพระอินทร์มากกว่าเทพองค์อื่น ๆ พระอินทร์เป็นเทพแห่งสังคม ผู้พิชิตอสูร และผู้ควบคุมฝันพื้น โดยมีอาวุธประจำกายคือ “วัชระ” หรือสายพื้น และพาหนะคือช้างเอราวัณ อย่างไรก็ตาม เมื่อศาสนา Hindoo พัฒนาเข้าสู่ยุคหลัง พระอินทร์กลับถูกลดบทบาทลงเป็นเทพชั้นรอง โดยมีพระตรีมูรติ ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ขึ้นมาแทนที่ในฐานะเทพเจ้าสูงสุด^๔ แม้บทบาทของพระอินทร์จะลดลงในระบบเทววิทยายังคงมีบทบาทสำคัญในตำนานพิธีกรรม และวรรณคดี เช่น มหาการณะและรามายณะ ซึ่งสะท้อนถึงความต่อเนื่องของความเชื่อและการปรับตัวของเทพเจ้าในบริบททางศาสนา

บทบาทของพระอินทร์ในแต่ละศาสนา มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันตามแนวคิดและหลักธรรมของแต่ละระบบความเชื่อ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระอินทร์เป็นเทพเจ้าผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นนักรบผู้พิชิตอสูร และเป็นผู้ควบคุมฝันพื้น ซึ่งสะท้อนถึงคติแห่งอำนาจและการปกครอง^๕ ขณะที่ในพระพุทธศาสนา พระอินทร์มีบทบาทเป็นเทวดาผู้สนับสนุนพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีศรัทธาในพระธรรม และเป็นแบบอย่างแห่งคุณธรรม ความแตกต่างนี้สะท้อนถึงการปรับเปลี่ยนบทบาทของพระอินทร์ตามบริบทศาสนา โดยเฉพาะในสังคมไทยที่มีการผสมผสานคติทั้งสองเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น^๖ การวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์จึงเป็นประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางเทววิทยาและวัฒนธรรมในภูมิภาค

การเปรียบเทียบทบทบาทของพระอินทร์ในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นแนวทางที่สามารถเปิดเผยให้เห็นถึงพัฒนาการของความเชื่อ การปรับเปลี่ยนทางเทววิทยา และการถ่ายทอดคติทางศาสนาในบริบทวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะในด้านบทบาท ความเชื่อ และ

^๔ Radhakrishnan, S., *The Principal Upanishads* (London: George Allen & Unwin, 1953).

^๕ Basham, A.L., *The Wonder That Was India* (London: Sidgwick & Jackson, 1954).

^๖ Doniger, Wendy, *Hindu Myths: A Sourcebook Translated from the Sanskrit* (London: Penguin Books, 1975).

^๗ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอภิญญา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒).

สัญลักษณ์ เช่น วัชร ช้างเอราวัณ และสีของร่างกาย ซึ่งมีความหมายต่างกันตามแต่ละศาสนา^๙ การศึกษานี้จะช่วยเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการในการทำความเข้าใจบทบาทของเทพเจ้าที่ปรากฏในหลายศาสนา และสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์เชิงลึกเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ทางสังคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^{๑๐}

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ บทบาทพระอินทร์ในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นอย่างไร?
- ๑.๒.๒ บทบาทพระอินทร์ในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเหมือนหรือต่างกันอย่างไร?

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาบทบาทพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาบทบาทพระอินทร์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๓.๓ เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างบทบาทพระอินทร์ในพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ในการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษาเชิงเบรียบเทียบพระอินทร์ในด้านบทบาทที่ปรากฏใน คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านระยะเวลา

---

^๙ Coomaraswamy, Ananda K., *The Transformation of Nature in Art* (New York: Dover Publications, 1956).

^{๑๐} Gombrich, Richard, *Theravāda Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo* (London: Routledge, 1988).

การวิจัยนี้ดำเนินการระหว่าง เดือนตุลาคม ๒๕๖๘ ถึง เดือนมีนาคม ๒๕๖๙ รวมระยะเวลา ๖ เดือน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดความหมายของศัพท์เฉพาะที่ใช้ในสารนิพนธ์ เพื่อให้ผู้อ่านมี ความเข้าใจที่ตรงกัน ดังนี้

๑.๕.๑ **พระอินทร์:** หมายถึงเทพเจ้าในความเชื่อของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์-อินดูซึ่งเป็นตัวละครสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ของห้องสองศาสนา โดยในงานวิจัยนี้ จะทำการวิเคราะห์บทบาทที่แตกต่างกันในแต่ละศาสนา

๑.๕.๒ **พระพุทธศาสนา:** หมายถึง ศาสนาที่เผยแพร่คำสอนตามหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีคัมภีร์หลักคือ พระไตรปิฎก และมีบทบาทสำคัญต่อคติความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในสังคมไทยและภูมิภาคใกล้เคียง

๑.๕.๓ **ศาสนาพราหมณ์-อินดู:** หมายถึง ศาสนาที่มีความเชื่อตั้งเดิมจากคัมภีร์ พระเวท และมีการนับถือเทพเจ้าหลากหลายองค์ โดยในงานวิจัยนี้จะเน้นไปที่บทบาทตั้งเดิมของพระอินทร์ในฐานะจอมเทพแห่งสวรรค์

๑.๕.๔ **บทบาทของพระอินทร์:** หมายถึง หน้าที่และสถานะของพระอินทร์ในฐานะเทพเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-อินดู โดยในศาสนาพราหมณ์-อินดู พระอินทร์เป็นจอมเทพแห่งสวรรค์ ผู้ควบคุมธรรมชาติและพิชิตอสูร ส่วนในพระพุทธศาสนา พระอินทร์เป็นเทว达ผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า มีบทบาทสนับสนุนพระธรรมและปรากฏในเหตุการณ์สำคัญทางพุทธประวัติ บทบาทนี้สะท้อนการเปลี่ยนผ่านจากอดีตเชิงจักรวาลสู่คุณธรรมเชิงศาสนาในบริบทวัฒนธรรมไทย

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ประโยชน์ทางวิชาการ

- เติมเต็มข้อจำกัดขององค์ความรู้เกี่ยวกับบทบาทของพระอินทร์ในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์-อินดู โดยเฉพาะในแง่มุมเปรียบเทียบที่ยังขาดการศึกษาระดับลึก
- เสนอกรอบแนวคิดเชิงเปรียบเทียบที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาบุคคลหรือเทพเจ้าที่ปรากฏในหลายศาสนา

- สนับสนุนการพัฒนางานวิจัยด้านศาสตร์สังคมศึกษา เทววิทยา และวัฒนธรรมศึกษา โดยใช้กรอบคิดของพระอินทร์เป็นฐานข้อมูลเชิงวิเคราะห์

๑.๖.๒ ประโยชน์ต่อการตีความทางศาสตร์และวัฒนธรรม

- ช่วยให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระอินทร์ในบริบทศาสตร์และวัฒนธรรมไทย
- ส่งเสริมการตีความเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับการหลอมรวมคติความเชื่อระหว่างศาสตร์สังคมศึกษาและพระอินทร์-อินดู
- สนับสนุนการอนุรักษ์และฟื้นฟูองค์ความรู้เกี่ยวกับพระอินทร์ในงานศิลปกรรม พิธีกรรม และวรรณกรรมไทย

๑.๖.๓ ประโยชน์เชิงสังคมและการศึกษา

- เป็นแหล่งข้อมูลสำหรับนักเรียน นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไปในการเรียนรู้เรื่องเทพเจ้าข้ามศาสตร์
- ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างผู้ยึดถือศาสนาต่าง ๆ โดยเน้นความเชื่อมโยงมากกว่าความแตกต่าง
- กระตุ้นให้เกิดการตั้งคำถามและพัฒนาแนวคิดใหม่เกี่ยวกับบทบาทของเทพเจ้าในสังคมร่วมสมัย